

- Ю. Терещенко. – К., 2010.
12. Листи В. Липинського до І. Кривецького // В. Липинський та його доба...
  13. Листи В. Липинського до М. Грушевського // Липинський В. Повне зібрання творів...
  14. Діло. – Львів, 1909. – № 38.
  15. Листи В. Липинського до В. Гнатюка // Липинський В. Повне зібрання творів...
  16. Відділ рукопису та фонду текстології Інституту літератури імені Т. Шевченка. – Ф. 47. – Спр. 98.
  17. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 246. – № 76.
  18. ІР НБУВ. – Ф. 246. – № 77.
  19. ІР НБУВ. – Ф. 246. – № 78.
  20. Рада. – К., 1914. – 12 / 25 березня.

О. М. Федьков

ЖИТТЯ І ПОВСЯКДЕННІ ТРИВОГИ ПРОВОКАТОРА ЙОСИПА БАРАНОВСЬКОГО (З історії Української соціал-демократичної Спілки РСДРП)

Історія політичних партій у Російській імперії кінця XIX – початку XX ст. насичена надзвичайно драматичними сторінками, які пов'язані не лише з гострою внутрішньою та міжпартійною ідейно-політичною боротьбою, але й принциповим протистоянням з органами таємної поліції – жандармерії. Функціонування останніх на території Наддніпрянської України знайшло відображення в науковій літературі. Історія політичних партій, зокрема Української соціал-демократичної спілки РСДРП, також знайшла висвітлення в наукових працях [1–4]. Однак залишаються недослідженими проблеми, пов'язані з протистоянням політично найактивнішої частини суспільства – членів політичних партій з державним апаратом самодержавної Росії. Метою нашої статті є аналіз повсякденної діяльності в кризові місяці липня 1907 – березня 1908 рр. одного з найуспішніших провокаторів “охоронки”, який працював як діяч Української соціал-демократичної спілки РСДРП, – Йосипа Барановського, “робота” якого була одним із чинників, що призвів до занепаду партії. Погляд на історію Спілки під кутом зору повсякдення дозволить глибше з'ясувати питання про форми і методи діяльності політичних партій, а також дослідити специфіку оперативного-розшукової роботи правоохоронних органів Російської імперії.

Українська соціал-демократична спілка РСДРП утворилася внаслідок розколу Револуційної української партії напередодні революції 1905 – 1907 рр. Однак протягом двох з половиною революційних років діячі Спілки, опираючись на підтримку РСДРП, зуміли розбудувати партійну організацію, яка на весну 1907 р., за даними А. Ріша, нараховувала, майже десять тисяч членів [3, 24]. Спілчанські організації охопили Київську, Подільську, Волинську, Чернігівську і Полтавську губернії, які були поділені на райони з партійними комітетами у містах, містечках та селах. Така структура дозволяла успішно організовувати страйковий рух селян і сільськогосподарських робітників на захист їхніх соціальних і політичних інтересів, а також провести депутатів у II Державну Думу Російської імперії [3, 57–75; 4, 142].

Активна діяльність Української соціал-демократичної Спілки не могла не бути поміченою владою. З метою ліквідації спілчанських партійних організацій правоохоронними органами під керівництвом Київського охоронного відділення проводилися одночасні масові арешти членів Спілки. Такі акції були проведені зокрема у січні та червні 1907 р. [3, 77–84]. Одночасно “охоронкою” влаштували-

ся провокації, оскільки у спілчанських організаціях перебували її агенти, в тому числі й провокатори, що дало можливість жандармам бути обізнаними в усіх основних їхніх справах.

“Найціннішим” агентом, який перебував у рядах Української соціал-демократичної спілки РСДРП, був Йосип Барановський (партійний псевдонім – “Антип”). На час активної провокаторської роботи Й. Барановського становище спілківських організацій було складним. Внаслідок арештів у червні-липні 1907 р. членів Головного Комітету, районних та сільських комітетів відбувся занепад партійної роботи [5, 27–30; 6, 28–29; 7, 284–285]. Через брак активних партійців стали висуватися на перші ролі місцеві активісти. Серед останніх був і Й. Барановський, розпочавши як агент “охоронки” на Чернігівщині [3, 91].

Становище Чернігівської організації РСДРП, що входила до складу УСД Спілки, було вкрай важким. За місяць після 3-червневого перевороту начальник Чернігівського губерньського жандармського управління генерал-майор Рудов повідомляв, що внаслідок останньої “ліквідації”, зокрема арешту керівника Спілки Варвари Полуботок, організація “зовсім розпалась, комітету немає і нікому зібрати масовку для його виборів, внаслідок чого сьогодні ор[ганізація] припинила свою діяльність...” [7, 312]. У містах, містечках та селах губернії ще продовжували існувати партійні організації, але без заарештованих керівників вони були бездіяльними. Наприклад, “секретар Едя” у листі від 3 липня 1907 р. повідомляв із Кролевеця, що на міській околиці можна було провести збори 100 – 150 осіб, але не було партійця, який міг би їх організувати; у Воронежі є організація з 80 робітників, але також немає організатора [6, 26]. Подібна ситуація склалася й у інших районах діяльності Спілки, що засвідчив лист члена ГК в Чернігів, який опинився в руках “охоронки”: “Працівника, правда не дуже важного, ми вам надішлемо. Повинен сказати, що гарних працівників найближчим часом не передбачається. Притоку інтелігентних сил в партію немає. Потрібно справу поставити так, щоб працівники виходили із маси робітників” [6, 38зв.].

Остання вимога керівництва Спілки була вимушеною, оскільки більшість партійних працівників були заарештовані або перебували на засланні. Саме за таких обставин з'явився “Антип” – виходець із низових організацій партії. Його “успішна” діяльність суттєво відрізнялася на тлі провалів, арештів та невдач інших спілківських діячів. Вже згадуваний “секретар Едя” із Кролевеця так представив його членам ГК Спілки: “товариш Антип цілком досвідчений і добросовісний працівник; успішно вів як міську, так і сільську роботу” [6, 26]. Результатом його діяльності протягом липня 1907 р. у Кролевіці стали різючі зміни. “Тепер у нас робота потрохи відновлюється завдяки приїзду тов. Антипа”, – повідомляв “секретар” [6, 35]. Із його листа постає широка картина результатів “роботи” Й. Барановського: до складу Кролевецького району Спілки входили Алтинівська, Коропська, Вишенська, Воронежська, Пилкська, Антюшська та Райгородська організації. До них додалися ще декілька сіл, в яких раніше працювали есери. Зазначалося, що в місті є 80 організованих прикажчиків та ремісників, а на околиці ведеться робота серед ткачів. У листі подано дані про стан партійної організації у місті: “Робота на кутках (частинах міста – О. Ф.) у нас поставлена так: кожний святковий день влаштовується мітинг, у кожному кутку є 3–4 гуртки по 15–20 осіб, де проходять два рази на тиждень гурткові заняття. Кожний куток має свій окремих колектив (організацію – О. Ф.)” [6, 35зв.]. Секретар кролевецької спілківської організації, зважаючи на те, що робота в районі розвивається успішно, вважав за до-

цільне, щоб район був представлений на загальноспілковському з'їзді. Одночасно для подальшого розгортання роботи він звертався з проханням надіслати сільського працівника. Потреба в останньому виникла у зв'язку із хворобою (вигаданою чи справжньою – невідомо) “Антипа”. “Секретар Анна” (очевидно Сара Фарберова) [7, 728а, 730] повідомляла в ГК про можливість надавати в його розпорядження 5 – 10 екземплярів бланків паспортів для конспіративної роботи. Така можливість створилася завдяки успішній роботі “Антипа” [6, 43]. Останній отримав додатковий авторитет у партійній організації, хоча використання цих бланків дозволило жандармам контролювати нелегальну діяльність спілківських працівників.

Восени 1907 р. ситуація в соціал-демократичній організації Спілки знову погіршилася, що було пов'язано з провокаторською діяльністю “Антипа”. У жовтні на Чернігівщині жандармами була проведена ще одна “ліквідація” – масові арешти діячів Спілки. “Після жовтневої ліквідації спілківських організацій, – повідомляв начальник Чернігівського ГЖУ Рудов, посилаючись на інформацію секретного співробітника “Косого”, – Чернігівська організація до цих пір не налагодила зв'язків з Головним Комітетом і районними організаціями”. Йому також було відомо про проведення 18 листопада 1907 р. наради стосовно відновлення партійної роботи [8, 175].

Справа відновлення роботи в кролевецькій організації лягла на “секретаря Григорія” (Григорій Лукашевич) і “Антипа”. З діяльністю останнього пов'язував успіх відродження партійної роботи “Григорій”, який 2 листопада повідомляв у Київ: “Тільки завдяки приїзду тов. Антипа нам вдалося випустити листок до новобранців (листівку “До новобранців” – О. Ф.)” [9, 9]. Начальник Чернігівського ГЖУ повідомляв 9 листопада 1907 р., що очільник Кролевецької організації Спілки “Григорій” “організував злочинні гуртки в Кролевецькому повіті” у селах та серед працівників мельниці у Кролевеці. Під його керівництвом велася агітація в селах Алтинівка, Вилка, Короп, Жернівка, Корильське, Царівка, Добротів, Райгородок і Вишеньки (на цукровому заводі) [7, 759 – 760]. Крім цього, “секретар Григорій” зробив велими промовисте представлення “тов. Антипа” членом ГК. “У понеділок або вівторок буде у вас тов. Антип; він детально охарактеризує стан справ у районі. Дуже може бути, що теперішній склад ГК і не знає тов. Антипа, а тому ми повідомляємо вам, що тов. Антип першим організував наш район, він цілком досвідчений і добросовісний працівник, а тому можете цілком довіряти його словам” [9, 9].

У жовтні 1907 р., через арешти, Головний Комітет Спілки припинив повноваження. Про це заявили останні чинні члени ГК “Басок” (Мар’ян Меленевський) та “Грицько” (Григорій Довженко) [5, 286]. Для попередження повного розпаду партійної організації ряд провідних спілчан, яким вдалося уникнути арешту, виступили з ініціативою створення тимчасового органу – Центральної групи Спілки (ЦГС). На неї покладалися такі завдання: зберегти і поновити старі партійні зв'язки, підготувати загальноспілковський з'їзд та організувати видання центрального друкованого партійного органу. В умовах, що склалися, Центральна група Спілки сформувалася шляхом поповнення представниками з місць, з районів [6, 738, 801].

Отримані раніше характеристики “Антипа” зіграли позитивну роль в його подальшій партійній кар’єрі та провокаторській діяльності. Як активний працівник районної організації він був призначений секретарем Центральної групи Спілки у 20-х числах листопада 1907 р. Однак згодом він передав секретарські обов’язки Абраму Френкелю

(“Костянтину”) і повернувся для практичної діяльності в Кролевецький повіт Чернігівської губернії [3, 90 – 91]. Про успіхи “діяльності” “Антипа” в цей час засвідчують документи жандармських установ. Начальник Київського охоронного відділення Кулябко 24 січня 1908 р. повідомляв, що Центральна група Спілки заслухала доповідь “тов. Антипа” про стан справ у чернігівській організації. У зв'язку із тим, що інші організації, які діяли в Чернігівській губернії, тимчасово припинили роботу, чернігівська організація виступила з ініціативою виділити Кролевець, Шостку та Вороніж в окремі райони. Однак Центральна група Спілки відхилила ініціативу на тій підставі, що, по-перше, рішення про утворення нових районів мали приймати зацікавлені організації на спільній конференції, однак останню було неможливо зібрати через поліцейські обставини; по-друге, затвердження цього рішення належало до компетенції ЦК РСДРП або загальноспілковської конференції [8, 157]. Попри відхилення ініціативи, у керівництва Спілки складалося позитивне враження щодо діяльності клинцівської організації та її лідера “тов. Антипа”.

Активність провокатора Йосипа Барановського зростає в лютому 1908 р. Вже 5 числа ним надіслано листа до Києва. Маючи, очевидно, на увазі відмову Центральної групи Спілки у створенні району, “Антип” писав: “Функції нашої групи зведені до нуля”. Проте, він не покладав рук: “... вам прекрасно відомо, що робота шойно стала налагоджуватися, а достатньої кількості сил немає; немає також літератури. А [народна] маса дуже наполегливо вимагає книжок і листків. Після отримання цього листа ви повинні негайно надіслати або передати якимось чином декілька бібліотек для селянської маси самого популярного характеру: з селянського питання, з робітничого. Я думаю, ви зумієте вибрати книги для чотирьох бібліотечок”. Й. Барановський повідомляв також про арешти спілчан у м-ку Шостка [6, 8]. Через кілька днів, 9 лютого виконуючий обов’язки секретаря кролевецької організації “Антип” звертався до ЦГС з категоричним листом, який наводимо з незначними скороченнями: “Повідомте негайно у скільки нам обійдеться [видання] 1000 листків такого формату, як листки “Як селянські депутати добували землю”... і коли їх можна замовити? Після отримання вашого листа негайно пришлемо товариша з текстом, він же зачекає поки підготують листки. Вкрай необхідно, а тому відповідайте негайно по отриманні листа. Чи отримали гроші за бібліотечки?” [5, 67].

У листі від 19 лютого (за підписом “з товариським вітанням, Антип”) останній запитував адресу для переказу коштів за бібліотечки. Автор виявляв скрупульозність, зазначаючи: “Всього книжок виявилось на 9 руб. 58 коп.; скидка – 30 %, тобто 2 руб. 85 коп. Виходить 6 руб. 73 коп., а не 7 руб. 20 коп. По отриманні адреси негайно вишлемо гроші” [6, 6]. У двох листах до ЦГС від 22 лютого він повторював вищенаведені фінансові розрахунки і повідомляв, що гроші за бібліотечки переказані [6, 12]. Описуючи скрутне становище організації, Й. Барановський подавав себе у вигідному світлі: “Справи наші тепер погані: вся наявна публіка провалилася; дехто дав драпака. Залишився я один...”. Звичайно, за таких обставин могло виникнути запитання: як “Антипу” постійно вдається уникати арешту? І, ніби випереджаючи таке запитання й відводячи від себе підозри, він продовжував: “Одному мені, теж неодноразово проваленому, справитись дуже важко. Як тільки приїде звідкись працівник, надішліть його негайно сюди” [6, 6]. Вміле конспірування і допомога “кураторів” із “охоронки” дозволяли Й. Барановському залишатись поза підозрою. Тому вже 22 лютого один із керівників ЦГС “Кос-

тянтин” (Абрам Френкель) прохав надсилати листи за адресою, яку знає “тов. Антип”. Відправник листа називав також новий пароль: “Від лікаря Пирогова” [5, 33].

Центральна група Спілки все щільніше затискувалася кільцем облоги жандармів. У зв’язку з провокаціями “охоронки” виринали ім’я “Антипа”, але ні керівники, ні рядові спілчани не зуміли розгледіти його дволикості. Наприкінці лютого 1908 р. “Костянтин” з тривогою повідомляв: “Явка наша провалилась остаточно. Незабаром вишлемо нову. Днями до нас приїжджав “товариш” від Кулябки (начальника Київського охоронного відділення – О. Ф.) із Клинців. Товариш цей вів себе досить дивно і ми вирішили що це просто шпигун. . .” На запитання: звідки в нього нова явка, він відповів, що отримав її в Кролевіці у Антипа. “Костянтин” описував зовнішність шпигуна і просив негайно відповісти на листа. Відповідь не забарилася; “В.” із Клинців повідомляв: “Дорогі товариші. Ніхто від нас не приїжджав у Київ” [5, 65, 66]. “Костянтин” зробив спробу перевірити становище партійної організації у Клинцях через сусідні Новозибківську та Гомельську соціал-демократичні організації. Представник останньої відповів: “Адресу клинцівську побоюємося надсилати, оскільки думаємо що вона провалена. . .” [5, 70 – 71]. Отже, члени ЦГС могли вважати, що викриття клинцівської організації Спілки, а не провокаторська діяльність “Антипа” була причиною дивного візиту шпигуна “охоронки”.

Цінність агента для таємної поліції визначалася тим впливом та поінформованістю, яку він мав у партійній організації. Тому “охоронка”, вбачаючи свій інтерес, за можливості, сприяла його партійній кар’єрі. Навесні 1908 р., в умовах арештів та дезорганізації партійної роботи Української соціал-демократичної спілки РСДРП, Й. Барановський став одним із провідних спілківських діячів.

Останній акт драми протистояння Спілки та її керівництва із жандармами, де головним [анти]-героєм, який залишався за лаштунками, був “Антип”, відбувся уберезні 1908 р. Вранці 4 березня на Київському вокзалі був заарештований при спробі покинути місто секретар ЦГС “Костянтин” – Абрам Френкель. Начальник Київського охоронного відділення, надвірний радник Кулябка повідомляв в особливий відділ департаменту поліції МВС: “Арештовано шість осіб. Під час обшуку знайдено печатку центральної групи “Спілки”, прокламації, чисті паспортні бланки і листування, яке засвідчує приналежність до співтовариства” [5, 35]. Майже одночасно була виявлена і партійна друкарня. Українській соціал-демократичній Спілці РСДРП був нанесений важкий удар, після якого, що засвідчили наступні події, вона так і не змогла відновити партійну організацію.

1. Головченко В.І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України: Нариси з історії соціал-демократії початку ХХ ст. – Х., 1996.

2. Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. – Луганськ, 2003.

3. Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократической «Спілки». – Х., 1926.

4. Федьков О. М. Політичні партії і селянство в 1905–1907 роки (діяльність партійних та непартійних організацій в селах Правобережної України). – Кам’янець-Подільський, 2007.

5. Державний архів Російської Федерації (Далі – ДАРФ). – Ф.102 ДП ОВ. – Оп. 1907. – Спр. 8. – Ч. 1 (1).

6. ДАРФ. – Ф.102 ДП ОВ. – Оп. 1907. – Спр. 8. – Ч. 3.

7. Центральний державний історичний архів у м. Києві (Далі – ЦДАК). – Ф. 1439. – Оп. 1. – Спр. 626.

8. ЦДАК. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 15.

9. ЦДАК. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 96.

С. В. Корновенко

СТАВЛЕННЯ СУЧАСНИКІВ ДО ВРАНГЕЛІВСЬКОГО АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Особливої гостроти аграрне питання на початку ХХ ст. набуло у Російській імперії. Попри всі зусилля урядовців (С. Вітте, П. Столипіна), напередодні революції 1917 – 1920 рр. воно як суто економічна проблема політизується. Аграрний складник посідає чільне місце у програмних засадах як національних, так і загальноросійських політичних сил. Потужною військово-політичною силою революційних подій на Півдні Росії був Білий рух Півдня Росії. Крім програми “contra”, лідери Білого руху Півдня Росії мали і програму “pro”. Чільне місце у ній відводилося вирішенню аграрного питання на засадах еволюції та реформ із урахуванням російського та європейського досвідів.

Вивчення історіографії зазначеної проблеми переконує, що окремі питання, пов’язані з історією Білого руху Півдня Росії, аграрною політикою урядів А. Денікіна, П. Врангеля, знайшли своє належне наукове висвітлення у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників [1]. Однак, на нашу думку, детальнішого аналізу потребує аграрне законодавство Уряду Півдня Росії, ставлення до нього сучасників. Автор статті ставить за мету розкрити ставлення сучасників до аграрного законодавства уряду П. Врангеля.

Аграрне законодавство Уряду Півдня Росії було опубліковане 25 травня 1920 р.* До цього пакета документів входили: „Повідомлення уряду із земельного питання”, „Наказ про землю”, „Правила про передачу розпорядженням Уряду казенних, Державного Земельного Банку і приватновласницьких земель сільськогосподарського призначення у власність господарів, що її обробляли”, „Тимчасове Положення про земельні установи”. Вони спрямовувалися на впорядкування землекористування і землеволодіння на селі; за мету генерал ставив наділення селян землею, піднесення як їх матеріального добробуту, так і галузі в цілому. Загалом законодавство представляло та захищало економічні інтереси не лише середньозаможного, але й заможного селянства. Охорона радгоспів і комун Урядом Півдня Росії свідчила про те, що він урахував й інтереси незаможного та малозаможного селянства; поміщики, колишні власники, усувалися із процедури розрахунків із селянами-займаннями. Більше того, спеціальним розпорядженням Головнокомандувача їм заборонялося не лише повертатися у маєтки, а навіть обіймати адмінпосади у повіті, де ці маєтки розташовувалися. Отже, аграрне законодавство П. Врангеля відповідало реальному стану справ у сільському господарстві Таврійської губернії.

Відгуки на “Наказ...” і на весь пакет документів аграрного законодавства Уряду Півдня Росії з боку громадськості, політичних діячів і військових білого Криму, опонентів Білого руху не примусили на себе довго чекати. П. Врангель, як видно із його мемуарів, був до цього готовий. У нього не викликало сумнівів, що будь-який варіант аграрної реформи обов’язково стане об’єктом критики не лише зовнішніх опонентів, а й представників тих політичних сил, які входили до складу Білого руху [2, 99]. Про це йшлося і в одному з номерів

* На територіях, що перебували під управлінням Білого руху Півдня Росії, діяв юліанський календар. А. Денікін та П. Врангель відмовилися від запровадження григоріанського календаря, оскільки за них це раніше зробили більшовики. У зв’язку з цим дати у статті подано за старим стилем.